

KANT ESTETİK'İNDE GÜZEL VE YÜCE DEĞERLERİ

Neclâ Arat

Kültür tarihinin tüm büyükleri gibi Immanuel Kant da (1724-1804) bir çağı kapatıp yeni bir çağ açan bir düşünürdür. Daha çok genç yaşta iken Alman, Fransız ve İngiliz düşünürlerinin estetik ve kritik kuramları ile yakından ilgilenen Kant, Leibniz, Baumgarten, Winckelmann, Sulzer, Lessing ve Mendelsshon'dan; Fortenelle, Dubos, Rousseau, Batteux ve Diderot'dan; Shaftesbury, Hutcheson, Young, Home, Hogarth, Burke ve Hume'dan pekçok şey öğrenmiş ve çok kez onların düşüncelerinden esinlenip yararlanmıştı.

Kant tarafından işlenen konulardan çoğunu ve O'nun bu konularda öne sürdüklerini, kendisinden öncekilerle karşılaştırabiliriz. Örneğin Kant, *hayalgücünü* ruhun öteki ana yetileri olan *duyulur algı* ve *akıl* arasında bir aracı saymıştır. O'ndan önce Home da (1696-1782) '*Eleştirme Biliminin*' yani, '*Sanatlar Kuramının*' *duygu* ve *akıl* arasında bir ara bağ olduğunu söylemişti.

Yine Kant, estetik hazzın *intereselerden* yani çıkar veya yarar duygusundan uzak olduğu düşüncesi üzerinde çok fazla durmuştur. Bu düşünceye Shaftesbury (1671-1713), Hutcheson (1694-1746) ve Home'da da rastlamaktayız. Onlar, Kant'm beğeni yargısının *doğrudan-doğruyahşı* ve *zihni olmayan* özelliği ile ilgili öğretilerine benzer öğretilerin sahipleridirler. Örneğin Home, *beğeni* için sübjektif bir kuralın bulunduğunu ve hiçbir tartışma söz konusu olmadığı zaman bile, *iyi* ve *kötü* beğeniden sözedebileceğimizi savunuyordu. Kant da bu konuda hemen hemen aynı sözleri kullanmıştır.

Kant'm *salt* ve *görelî* güzellik arasında yaptığı ayrımı gelince, bu ayrım, kolaylıkla Hutcheson, Berkeley (1685-1753), Home, Hume (1711-1776), veya Addison'dan alınmış olabilir. Kant'ın *Yüce*'yi iş-

leyişinde de Addison'dan çok kuvvetli yankılar bulmaktayız. Ama aslında, O'nun *Yüce* hakkındaki tüm kuramı, Burke (1729-1797) tarafından etkilenmiştir. Burke, *Yüce* hakkındaki yaşantımızı şöyle tasvir ediyordu : «Yüce, ruhun öyle bir durumudur ki bu durum içinde, ruhun tüm hareketleri, âdeta bir korku derecesinde donup kalmışlardır»¹. Aynı düşünceyi Kant'da «canlı güçlerimizin bir anlık bir denetimi şeklinde» bulmaktayız.

Kant'ın özellikle İngiliz düşünürlerinin oluşturduğu psikolojik ekolden başka Baumgarten'dân da büyük ölçüde yararlandığını görmekteyiz. Zaten genellikle bağımsız bir bilgi dalı olarak estetik söz konusu olduğunda akla her zaman A.G. Baumgarten gelir. Çünkü estetiğe bugün sahip olduğu adı veren, ayrıca estetiğin konusuyla sınırlarını ilk çizmeğe çalışan da Baumgarten'dir.

Kant'ın gerek Baumgarten, gerek İngiliz düşünürlerinden aldıkları bir yana, yeni ve orijinal olan ve O'nu estetiğin asıl kurucusu yapan yanı, kendisinden önceki düşünceleri kendisinininkilerle birlikte *sistematik bir form* içine sokmasıdır. Kant'dan önce bir temel estetik değer olan *güzel*'in öteki değerlerle olan ayrılığı bilinmiyordu. İlk kez Kant, *güzeli* sınırlı ve belirli, bağımsız bir değer olarak ortaya çıkarıyor. Antik çağdan beri *iyi* ve *doğru* ile aynılaştırılan *güzeli* autönom bir değer olarak belirliyor.

Kant'ın sanat sorunları ve estetikle olan ilgisinin daha 1772 gibi erken bir tarihte oluştuğunu görüyoruz. Marcus Herz'e yazdığı bir mektupta «Eleştirme ve Beğeni üzerine bir deneme yazmayı düşündüğünden» sözediyor. O, zaten *Salt Aklın Eleştirisi*'ni (1781) yazmadan çok önce (1764 de) «Güzel ve Yüce Duyguları hakkında Gözlemler» (Observations on the Feeling of the Beautiful and the Sublime) başlıklı bir deneme yayınlıyor. Gerçi bu ilk çalışması ve bu çalışmanın arka plânındaki okumaları Kant'ı belki daha sonraları güzellik ve sanat üzerinde yaptığı felsefi araştırmalara hazırlamıştır. Ama O, kendisini ancak ilk iki *Eleştiri*'sinden (Salt Aklın Eleştirisi ve Pratik Akim Eleştirisinden) sonra sanat felsefesi üzerinde çalışmak üzere hazır hissetmiştir. Kant, son *Eleştirisi* olan

1. E. Burke, Philosophical Inquiry, s. II.

Yargı Gücünün Eleştirisini yazdığında, çağma özgü sınırlı beğeni kuramlarını pekçok aşmış ve felsefi estetik'in en zengin şekilde gelişmesi için gerekli olan yolu hazırlamıştır.

Kant, bizim için önemli bir düşünür... Çünkü modern anlamında estetik gördüğümüz gibi O'nunla başlıyor ve modern estetik'in anahtar kavramlarından çoğu, *Yargı Gücünün Eleştirisinde* öne sürülüyor. Hiç kuşkusuz 18. Yüzyıl İngiliz, Fransız ve Alman düşünürlerinin çoğu, daha önce de değindiğimiz gibi, sanat üzerinde pekçok açık, kesin ve eleştirel düşünceler öne sürmüşler; ama, Onların (özellikle de İngiliz estetikçilerinin) düşünceleri daha çok, psikolojik-analitik estetikle ilgilidir. Estetik izlenimi incelediklerini ve onun hem nesnel hem de öznel koşullarını kurduklarını öne süren bu çalışmalarda sanat felsefesinin önemli bir boyutu eksiktir. Kant'ın attığı büyük adım, işte bu noktadadır : O, empirik incelemelerin ötesine geçmiş ve estetiği insan yaşamının kuramsal ve eylemsel yönüyle eşdeğer bir alan saymıştır.

Kant, *Yargı Gücünün Eleştirisinin* önsözünde felsefenin tümünü üç büyük alan içinde topluyor. Burada *Doğa*, *Özgürlük* ve *Sanat* sferleri ayrılıyorlar. Bu sferlerin herbirinin kendine özgü *apriori* ilkeleri var. Örneğin : Yasaya uygunluk ilkesi *doğa*'ya; Son erek ilkesi *Özgürlüğe*; Ereklilik ilkesi ise *Sanata* âit... Bu üç sferi *ahlak*, *akıl* ve *yargı gücü* gibi üç temel yeti kavrayabiliyor. Bu yetiler ise, yine insan ruhunun üç ayrı yetisine, yani *bilme*, *iştihâ*, *haz ve acı* yetilerine bağlanıyorlar. İşte Kant, *Salt Akıl Eleştirisinde* ruh yetilerinden *bilmeyi*, idelerden *hakikat* idesini, yasalardan *nedensellik* yasasını, bilgi türlerinden *doğa* bilgisini inceliyor.

Pratik Akıl Eleştirisinde ruh yetilerinden *istenci* (İradeyi), idelerden *iyi* idesini, yasalardan *gereklilik* yasasını, bilgi türlerinden *ahlâk bilgisini* araştırıyor. Bizim konumuz ise daha çok üçüncü *Eleştiri* ile *Yargı Gücünün Eleştirisi* ile ilgili...

Kant, bu *Eleştirisinde* ruh yetilerinden *duyguyu*, idelerden *güzel* idesini, yasalardan *ereklilik* yasasını ele alıyor. *Doğa*, *zorunluluk*, ahlâk alanı ise *özgürlük* gibi *apriori* kavramlarla bilindiklerine göre, *duygunun* temelinde de bunlara benzer bir *apriori* kavram arayan Kant, böyle bir *apriori* kavramı *ereklilik* (finalite) diye adlandırıyor.

Kant'm *Yargı Gücünün Eleştirisinde* yapmak istediği aslında, *güzellik* ve *yücelik* hakkındaki yargıların geçerliğini açıklamaktır. Kant, *güzellik* ve *beğeni* yargısının evrensel olarak ve tüm insanlarca zorunlulukla kabul edildiği için, dayandığı temel tüm insanlarda aynı olması gerektiği savını öne sürüyor. O'na göre, *güzelin* ne olduğunu araştırmak ve belirlemek için, estetik yargıyı çözümlemek gerek. Çünkü, estetik yargı, *güzeli* yargılama yetisidir ve biz ancak bu yargının analizi ile bir objeye güzel denildiği zaman ondan neler beklediğimizi biliriz. Kant, *Yargı Gücünün Eleştirisinin* hemen ilk sayfalarında şöyle diyor : «Bir şeyin güzel olup olmadığını anlamak için, onun tasavvurunu akıl aracılığı ile bilgi objesine bağlamayız. Onu daha çok hayalgücü aracılığı ile süjeye ve süjenin haz ve acı duygularına bağlarız. Bundan ötürü, *beğeni yargısı*, bir *bilgi yargısı* değildir. Yani *lojik* olmayıp *estetik* bir yargıdır. *Estetik bir yargının* belirleyici alanı ise ancak, *sübjektif* olabilir»². Görüldüğü gibi, estetik yargı veya beğeni yargısı artık bir zihin yargısı değildir. Temeli süjede olan ve estetik yargılar veren bir yeti vardır ki bu da *beğenidir*. Kant, *güzeli* belirlemek için *beğeni* yargısının kategorial olarak çözümlenmesi gerektiğine inanıyor. Ve bu yargıyı *Nitelik*, *Nicelik*, *Relation* ve *Modalite* yönünden inceliyor.

Şimdi Kant'm *beğeni* yargısını *Nitelik* yönünden nasıl belirlediğini inceliyelim : Kant, «Beğeni yargısını belirleyen haz (veya hoşlanma) tümüyle çıkar veya yarar fikrinden uzaktır» diyor. *Yarar*, bir objenin varlığına duyulan bir ilgiyi ve isteği gösterir. Ama, bir şeyin *güzel* olup olmadığı söz konusu olduğunda, hiçkimse o şeyin varlığı ile ilgilenmez. Yani, *estetik hoşlanma*, *güzel* dediğimiz objenin varlığından hiçbir karşılık beklemeden, duyulan salt bir hoşlanmadır. Kant'a göre, *güzellik* hakkındaki bir yargıya pek az da olsa, bir yarar veya çıkar düşüncesi karışırsa ona artık *salt bir beğeni* yargısı denemez.

Hoşa giden bir şeyden duyulan hoşlanma, intereselere yani, çıkar veya yarar fikrine bağlıdır. Yalnız burada, hoşa giden birşey derken Kant, duyuların *duyum* sırasında *hoş* bulduğu şeyi kastedi-

2 I. Kant, *Analytic of the Beautiful*, s. 3, 4.

yor. Yani yarar veya çıkar, *estetik hoşlanma* veya *estetik hazla* değil, *duyusal hoşlanma* ile ilgili oluyor. Öyleyse, *estetik hazla duyusal hazza* ayırmamız gerek... Çünkü bunlar özce birbirlerinden farklı... *Duyusal haz, estetik haz* gibi salt bir haz değil.. Çünkü duyusal hoşlanmanın belirleyicisi, objenin varlığına duyulan istek...

Kant, *iyiden* duyduğumuz hazzm da çıkar veya yarar düşüncesine bağlı olduğunu öne sürüyor. O, *iyi* derken, aklın yardımıyla salt kavram olarak hoş giden şeyin kastedildiğini, yalnız, *bir araç* olarak hoş giden şeyi bizim, *bir şey için iyi* (yani yararlı) saydığımızı halbuki *kendi başına hoş giden şeye, kendinde iyi* dediğimizi öne sürüyor³. Demekki ister gündelik anlamında yararlı olan şey, isterse, yüksek bir ahlâkî değer olarak anlaşılın *iyi* hep bir *kavram* ile ilgilidir. Gündelik anlamında bir şeye *iyi* derken, o şeyin hangi *erek* için bir *araç* olduğunu düşünürüz. Yani burada *erek kavramı* söz konusudur. Salt ahlâkî *iyi* de ise *ahlâk yasası* söz konusudur. Bu nedenle, «Genel olarak *iyiden* duyulan hoşlanma, ilgilere bağlıdır»⁴ demektedir Kant.. Görüldüğü gibi Kant, *güzelin doğru ve hoş'tan* olduğu kadar *iyi'den* de farklı olduğunu söylüyor.

Demek ki Kant estetiğinde *beğeni yargısı nitelik* bakımından incelenirken, *güzel* kavramı salt estetik bir kavram olarak karşımıza çıkıyor. Kant *güzel'i doğru, iyi ve hoştan* ayırmakla ona belli bir bağımsızlık kazandırıyor ve estetiğin ana kavramlarından biri olan *güzel'i* autonom bir değer olarak ele almış oluyor. Nitelik yönünden *güzel'in* tanımı ise şöyle dile getiriliyor : «Beğeni, bir obje veya onu temsil eden bir tasavvur hakkında ondan hiçbir karşılık beklemeden hoşlanma veya hoşlanmama ile yargı verme yetiştir. İşte böyle tümüyle ilgilerden (çıkarmaya veya yarar düşüncelerinden) uzak bir hoşlanmanın objesine de *GÜZEL* denir»⁵.

Kant, beğeni yargısını *Nicelik* bakımından incelerken *apriori'*nin iki temel karakteristiğinden biri olan *evrensellik* (genel geçerlik) üzerinde kuvvetle duruyor. Ancak, bu evrensellik objektiv ol-

3 I. Kant, *Analytic of the Beautiful*, s. 8.

4 a.g.e., s. 8.

5 a.g.e., s. 12.

mayıp sübjektif olan bir evrenseldir. Yani, Kant, sübjektif bir yargı olan beğeni yargısının genel bir yargı olması gerektiğini öne sürmektedir. Burada Kant, *güzel*'i «kavrama dayanmaksızın genel bir hoşlanmanın konusu olarak ortaya çıkan şey» diye tanımlıyor. Güzelin bu tanımının, güzeli tümüyle ilgilerden uzak olan hoşlanmanın objesi olarak tanımlayan önceki tanımı izlediği görülmektedir. Bir objeden duyduğu hoşlanmanın tümüyle intereselerden uzak olduğunun bilincinde olan herkes, o objenin tüm insanlar için bir hoşlanma kaynağı içermesi gerektiğini düşünür. Başka bir deyişle: «Güzelden duyduğu hoşlanma hakkında bir kimse şöyle bir yargı verebilir: Bu hoşlanmanın nedeni herkeste bulunmalıdır. Çünkü bu hoşlanma, yargı veren süjenin herhangi bir eğilimine (hatta rasyonel temelli bir ilgisine) dayanmaz. Tersine, yargı veren süje, kendini objeden duyduğu hoşlanma karşısında tümüyle özgür hisseder. Bundan dolayı, duyduğu hoşlanma için, süjenin bağlı olduğu özel koşulları neden olarak kabul etmez. Bunun için aynı hoşlanmayı başkalarında da şart koşmakla temellendirmesi, sonuç olarak da herkesten böyle bir hoşlanmayı beklemek için bir *nedenin* bulunduğuna inanması gerekir. Bundan ötürü, beğeni yargısı hernekadar, gerçekten estetik bir yargı ise ve sadece objenin tasavvurunun süjeye olan ilgisini içeriyorsa da o, güzelden sanki güzellik objenin bir tasavvuru imiş ve estetik yargıdan da (obje kavramlarıyla obje hakkında bir bilgi meydana getiren) bir lojik yargı imiş gibi sözaçacaktır. Çünkü beğeni yargısının lojik bir yargıyla yasal bir şekilde benzer olan yanı onun herkes için geçerli olduğunun varsayılmasıdır»⁶. Bu düşüncelerde Kant estetiğinin paradoksal bir yanı ile karşılaşmaktayız. Çünkü Kant, sübjektif bir temele, yani süjenin hoşlanma veya hoşlanmama duygusuna dayandırdığı beğeni yargısının aynı zamanda genel yahut evrensel olduğunu söylüyor. Burada beğeni yargısının genelliği sübjektif bir genelliktir. Ama yine de insan, genelliğin temel özelliği objektivlik olduğuna göre, sübjektif bir genellikten ne kastedildiğini haklı olarak soracaktır. Bu *sübjektif genellik* için Kant, aynı zamanda «*ortak geçerlilik*» terimini de kullanıyor⁷.

Şimdi Kant'a göre, objektif evrensel geçerliliği olan bir yargı,

6 a.g.e., s. 13.

7 a.g.e., s. 17.

sübjektif olarak da her zaman geçerlidir. Yani eğer yargı, verilen bir kavram altındaki herşey için geçerli ise, bu kavram aracılığı ile bir objeyi algılayan herkes için de geçerlidir. Öte yandan, lojik, evrensel bir geçerlilik, estetik gibi kavramlara dayanmayan sübjektif evrensel bir geçerlilikten çıkarılamaz. Çünkü daha önce de gördüğümüz gibi estetik yargıların objeyle hiçbir ilgileri yoktur. Özellikle bu nedenden bir yargıya atfedilen estetik genellik veya evrensellik *özel türden bir genellik* olmalıdır. İşte paradoksal gibi görünen bu düşünceleriyle Kant, aslında sübjektivlikle genelliği birleştirerek *apriori*'yi *duygu* dünyasında da bulmak istiyor. Bununla ereği, estetik yargıya, yani beğeni yargısına bir *genelgeçerlilik* sağlamaktır.

Kant'a göre, güzellikte bulunan *genellik* kavrama dayanan, kavramdan ötürü olan bir objektif genellik değil; tersine sübjektif bir genelliktir. Bu bakımdan Kant *güzel*'i *nicelik* bakımından belirlerken şu tanımı veriyor : «*Güzel*, kavrama dayanmadan, genel olarak hoşşa giden şeydir»⁸.

Kant, beğeni yargılarını teleolojik bağıntılar bakımından incelediğinde, ilkin, genel olarak erekliliğin ne olduğunu belirlemeye çalışıyor. Burada Kant, «Ereğin ne olduğunu transsendental özellikleri bakımından açıklamaya çalışacağız. Eğer bir objenin *kavrama*, o objenin *nedeni* (onun olabilmemesinin gerçek kaynağı) olarak kabul edilirse bu takdirde, bu obje bir *erektir*. Ve *ereklilik* (forma finalis) de bir kavramın objesi karşısında sahip olduğu nedensellik» diyor⁹. Bundan ötürü, Kant'a göre, yalnız bir objenin bilgisinin değil, objenin kendisinin (onun form veya varlığının) kavram aracılığı ile mümkün birer etki olarak düşünülükleri her yerde, bir *erek* algılarız. Demek ki bu *forma finalis* anlamındaki *ereklilik*, kavrama dayanıyor. Kavrama dayanan bir ereklilik ise objektif olmak zorundadır. Oysa *güzelde* söz konusu olan *ereklilik* sübjektiftir. Çünkü daha önce gördüğümüz gibi, beğeni yargısı kavrama dayanmaz ve onda belli bir *erek* kavramı da bulunmaz. Öyleyse, beğeni yargısında söz konusu olan *ereklilik*, erek tasavvurundan yoksun bir erekliliktir. Kant, böyle bir erekliliğin sübjektif veya formel bir ereklilik

8 a.g.e., s. 23.

9 a.g.e., s. 24.

olduğunu, yargılanması sırf formel bir erekliliğe dayanan *güzel*'in *iyi* tasavvurundan tamamen bağımsız olduğunu söylüyor. Çünkü : «*İyi*», objektiv bir erekliliği, yani objenin belli bir erek ile ilgisini şart koşar. Ama, salt estetik yargıda hoşlanma sadece kontempla-tivdir (yani seyirseldir) ve objeyle bir ilgisi yoktur. Halbuki moral yargıda hoşlanma pratiktir.

Kant'a göre, salt beğeni yargısı, duyusal ve heyecanlarla ilgili yaklaşımlardan bağımsızdır. O, «Herhangi bir ilgi beğeni yargısını ve onun tarafsızlığını bozar. Salt beğeni yargısı, (onlar güzelden duyulan hoşlanma ile birleştirilebilseler bile) duyusal ve heyecan-larla ilgili yaklaşımların, üzerinde hiçbir etki yapamadığı, bundan dolayı da belirleyici alanı, sadece formun erekliliği olan yargıdır»¹⁰ diyor.

Kant'a göre estetik yargılar tıpkı kuramsal yargılar gibi em-pirik ve salt diye bölümlenebilirler. Empirik estetik yargılar, bir ob-jenin veya obje tasavvurunun hoşla gittiğini yahut gitmediğini; salt estetik yargılar ise, bir objenin güzel olduğunu öneren yargılardır. Yani empirik yargılar, duyu yargıları, salt estetik yargılar ise be-ğeni yargılarıdır.

Beğeni yargıları *yetkinlik* kavramından da tümüyle bağımsız olan yargılardır. Objektiv ereklilik ancak belli bir erekle ilgi için-de bilinebiliyordu. Yani o, kavram aracılığı ile biliniyordu. Yalnız bu bile *güzel*'in *iyi* kavramından tümüyle bağımsız olduğunu gös-termeye yeterliydi. Çünkü, daha önce de değindiğimiz gibi, «güzeli yargılamanın temeli, salt formel bir ereklilik, yani ereksiz bir erek-liliktir»¹¹. Ama, *iyi* kavramı, objektiv bir erekliliği, yani bir ob-jenin belli bir erekle ilgisini öngörür. Objektiv ereklilik dışsal veya içsel olabilir. Dışsal olduğunda bir objenin *yararlılığından* içsel olduğunda ise *yetkinliğinden* söz edilir. Bir objeye ondan hoşlandı-ğımız için güzel dediğimizi ve bu hoşlanmanın objenin *yararlılığı* fikri üzerine temellendirilemeyeceğini görmüştük. Çünkü, böyle bir temellendirme yapılsaydı objeden *doğrudan-doğruya* hoşlanılmaya-caktı. Halbuki, *doğrudan-doğruyalık*, güzellik hakkındaki yargının

10 a.g.e., s. 28.

11 a.g.e., s. 32.

temel koşuludur. Ama, Kant'a göre objektif içsel ereklilik yani *yetkinlik*, gerçekten güzellik yüklemine çok yakındır. Nitekim, Baumgarten, G.F. Meier ve Leibniz okulunun estetikçileri gibi ünlü filozoflar, bundan ötürü *yetkinliğin güzellik* ile identik olduğuna inanmışlardır. Ama bir beğeni eleştirisinde güzelliğin *yetkinlik* kavramına indirgenip indirgenemeyeceğine karar vermek en önemli noktadır.

Objektif erekliliği yargulamak için dâima bir erek kavramına gerek duyarız. Halbuki, beğeni yargısı estetik bir yargıdır. Yani, sübjektif temellere dayanır. Onun belirleyici alanı bir kavram, hem de belli bir erek kavramı olamaz. Bundan ötürü, Kant'a göre formel ve sübjektif bir ereklilik olarak güzellik; hiçbir şekilde formel ve buna rağmen objektif varsayılan bir ereklilik anlamındaki bir objenin *yetkinliği* düşüncesini dile getirmez. Öyleyse, *güzel* kavramı ile *iyi* kavramı arasındaki ayırım sadece mantıksal bir form ayırımı olmayıp bir içerik ve kaynak ayırımıdır.

Kant'a göre, ereksiz ereklilik süjede temellenen ama kavramla ilgisi olmayan bir erekliliktir. Belirli bir ereğe dayanmayan bu ereklilik, bilgi yetilerimizin özgür bir oyununa dayanır. Bu özgür oyun belli bir ad veya kavram altında dile getirilemediği için, bu ereklilik, belli bir erek tarafından belirlenemez. Yani, o, *formel* bir erekliliktir. Sadece bilgi yetilerimizin kavramsız bir oyununa yönelir. Ve tüm bu bilgilerin ışığı altında Kant, *güzeli* relation bakımından şöyle belirler : «*Güzellik*, bir erek tasavvuru olmaksızın, objede algılanması bakımından bir objenin ereğe uygun olmasının formüdür»¹².

Kant, *güzelin* tanımını modalite bakımından vermeden önce, beğeni yargısının modalitesinin ne olduğu üzerinde durur. O'na göre, her tasavvurun hazla bir bağlantısının bulunması mümkündür. Bir şeyin *hoş* olduğunu söylemek, onun bende gerçekten bir haz uyardırıldığını söylemek demektir. Kant, burada *hoş* ile *güzeli* yine birbirinden ayırıp şunları söylüyor : «*Güzelin* estetik hazla zorunlu bir bağlantısı olduğu düşünülür. Yalnız bu *zorunluluk*, özel türden bir *zorunluluktur*; teorik objektif bir zorunluluk değildir. *Güzel* oldu-

12 a.g.e., s. 45.

ğunu öne sürdüğüm bu objeden herkesin haz duyacağı türünden apriori bir bilgi yoktur. Bu *zorunluluk*, pratik ahlâkî bir zorunluluk da değildir. Pratik ahlâkî zorunlulukta özgür olarak eylemde bulunan insana kural hizmeti gören salt rasyonel irade tasavvurlarına dayanan haz veya hoşlanma, objektiv bir yasanın zorunlu sonucudur. Pratik ahlâkî *zorunluluk* ancak şu anlama gelir : İnsan, mutlak surette belli bir şekilde eylemde bulunmak zorundadır. Halbuki, bir estetik yargıda bulunan *zorunluluk* ancak *örnek* bir zorunluluk olarak dile getirilebilir. Buradaki *zorunluluk*, ifade edilemeyen bir genel kuralın örneği olarak görülen bir yargıyı herkesin kabul etmesinin zorunluluğudur»¹³. Estetik bir yargı objektiv ve bilgisel bir yargı olmadığı için, bu zorunluluk, belirli kavramlardan çıkarılamaz. Bundan ötürü, kesin apodiktik değildir. Biz bu zorunluluğu daha çok, evrenselleşmiş yaşantılarımızdan çıkarırız. Belli objelerin güzelliği hakkındaki yargılar üzerinde herkesin devamlı olarak uyushması buna *örnek* olabilir.

Kant'a göre, beğeni yargısına yüklenen *sübjektiv zorunluluk*, şartlı bir zorunluluktur. Beğeni yargısını herkesin kabul etmesi beklenir veya umulur. Bir objeyi *güzel* bulan bir kimse, herkesin onu beğenmesini ve aynı şekilde güzel bulmasını bekler. Kant, bu düşünceleri şöyle dile getiriyor : «Beğeni yargısı, herkesin kabulünü bekler ve bir şeyi *güzel* bulduğunu söyleyen bir kimse, güzel dediği o şeyi, herkesin beğenmesi ve güzel bulması *gerektiğini* düşünür. Estetik yargının sahip olduğu bu *gereklilik*, yargı için istenen tüm veriler bakımından *şartlı* olarak dile getirilir. Başkalarının da bu yargıyı kabulü beklenir. Çünkü, bu bekleme için herkeste ortak bir *neden* vardır»¹⁴. Bu ortak neden ise, Kant'a göre *ortak-duygu* yahut *sensus-communis aestheticus* adını alan sübjektiv bir ilkedir.

Bir şeyin *güzel* olduğunu öne sürdüğümüz zaman biz başkalarının bu konuda başka türlü düşünmelerine izin vermeyiz. Yargımızı *kavramla* değil, yalnız kendi duygularımız üzerinde temellendiririz. Buna rağmen, Kant'a göre, beğeni yargısının temelini yerleştirdiğimiz bu duygu, özel bir duygu olmayıp ortaktır. Ve bu ortak duygu,

13 a.g.e., s. 46.

14 a.g.e., s. 47.

eğer bir temel olarak görev görecektir ise, bir *lâzım gelmeyi* yahut *gerekliliği* içeren yargıları haklı çıkarması kastedildiğinden, *deneye* dayandırılmaz. Kant, bu noktada «*ortak-duygunun* salt ideâl bir norm olduğunu, ve bizim beğeni yargımızı bu *ortak-duygunun* verdiği yargı için bir *örnek* olarak verdiğimizizi, bu nedenle, ona, *bir örnek geçerlilik* kattığımızı» söylüyor¹⁵. İşte, «*Ortak-duygunun* salt ideal bir norm olması şartı ile, bu norm ile uyuşan bir yargı, ve objeden duyulan ve bu yargı içinde dile getirilen *hoşlanma*, haklı olarak herkes için geçen bir kural yapılabilir»¹⁶. Burada Kant, *sensus communis aestheticus* birey üstü bir ilke olarak kabul leniyor. Bu ilke, Kant'da ancak, *tümel bir beğeni* olarak düşünülebilen ideal bir normdur. O, tek tek beğeni yargılarının ölçütü olup, her tek tek beğeni yargısı bu tümel beğenin bir örneğinden başka birşey değildir. Bu yüzden ortak estetik duygunun örneği olan her beğeni yargısı, bir *zorunluluk* isteği ile doğar. Ama bu *zorunluluk*, sübjektif fakat *tümel* bir ilkeye dayandığı için *mutlak* ve *objektif* bir *zorunluluk* olmayıp, *örnek bir zorunluluktur*. Bu nedenle Kant, modalite bakımından *güzel* belirlerken şu tanımlı veriyor : «Güzel, bir zorunlu hazzın objesi olarak, kavramsız bilinen şeydir»¹⁷.

Kant, *Yargı Gücünün Eleştirisinde Yüce'nin Analitiği* başlığı altında *yüce* kavramını da inceliyor. Burada artık Kant estetiğinde *güzel* değerlendirme yetisinden *yüceyi* değerlendirme yetisine bir geçiş görmekteyiz. Kant, «*Yüceyi* (Lât. Sublime) kendisiyle karşılaştırıldıkta her büyüklüğün küçüldüğü, büyüklük, ve derece bakımından huşu yahut saygı uyandıran şey» olarak tanımlıyor. Güzellik yaşantısıyla karşılaştırıldıkta *yüce* duygusunun süje ile obje arasındaki bir uyumdan çok uyumsuzluğa dayandığını, *Yücenin* insanda sükûnetten çok hareket uyandırdığını söylüyor. O, *yüceyi* *Matematik Yüce* ve *Dinamik Yüce* olarak ikiye ayırıyor. *Matematik Yüce*, bizim ölçemediğimiz obje hakkındaki yaşantımızdır. Mısır Piramitleri, Romadaki St. Peter, Samanyolunun sistemleri bizim ölçme ve sayma güçlerimizi aşarlar. Biz, bunlar karşısında içgüdü-

15 a.g.e., s. 50.

16 a.g.e., s. 50.

17 a.g.e., s. 51.

sel olarak antropomorfik bir birim veya ölçü kullanırız. Ama bu müthiş büyüklükler karşısında kullandığımız sayma biriminin, değersiz yahut abes hale geleceği bir noktaya kadar devam ettirilmesi gerekecektir. Antropomorfik terimlerle ölçülmesi olanaksız olan gücün tasviri olarak tanımlanan *Dinamik Yüce*, Kant'a göre daha anlamlıdır. *Dinamik Yüce*, uyumlu bir şekilde çizilmiş örnekler yerine, kendisiyle hoş gideni meydana getireceği formsuz materiale dayanır. Örneğin, bora, fırtına, şelâleler, büyük okyanuslar vs.

Kant, genel olarak *Yüceyi* tanımlarken «*Yüce*, bizi, güçlerimiz sanki ona uygunmuş gibi, kendisine yaklaşmak üzere dâvet eder. Ama, biz onun karşısında bir yılgınlık duyarız. Çünkü kendimizi onunla, örneğin : başımızın üstündeki gökyüzü veya vahşi bir şekilde yükselen dağlarla karşılaştırdığımızda kendi değerlendirmemize göre, onlar karşısında biz, bir hiç sayılırız»¹⁸ diyor. Yücenin tüm görünümünü kavrayıp anlamak için güçlerimizi topladığımızı ama aynı zamanda onun büyüklüğüne erişememekten korktuğumuzu, bundan ötürü eğer güven içinde isek ve korunuluyorsak, *Yüce* karşısında bizde şaşkınlık ve korkuyla karışık bir hayranlık duygusunun doğduğunu söylüyor¹⁹.

Kant estetiğinde *güzel* ve *yüce* değerleri hernekadar bir terazinin iki kefesindeki denk ağırlıklara benzetilebilirlerse de *Yüce*, *güzelin* zıttı olan şey değildir. Çünkü, Kant'a göre, süjenin objeyi kavramak üzere çalışma ve çabalamaları, onda kendisine âit bir büyüklük ve güç duygusu uyandırdığı gibi, tasvir ve tasavvurda *yücenin* algılanması her zaman *güzel* olabilir ve olmalıdır. Çünkü, bu olmadığı takdirde, *yüce* karşısında duyulan şaşkınlık ve hayretle karışık olan hayranlık, nefrete dönüşür.

Kant'ta *yüce* bir *beğeni* objesi olarak değil, bir heyecan objesi olarak ele almıyor. Ama, buna rağmen Kant, *Yüce'nin* sanat yönünden tasvir ve tanımının *güzel* olabileceğini ve olması gerektiğini savunuyor. Çünkü, aksi takdirde o, «vahşi, kaba, itici ve bundan ötürü beğeniye yakışmayan bir değer olacaktır»²⁰ diyor.

18 a.g.e., s. 67.

19 a.g.e., s. 68.

20 a.g.e., s. 68.

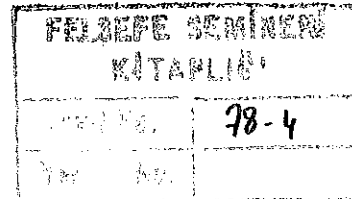
Kant, *Yüce* yargısını iki aşamada incelemektedir. Bunlardan ilki, yani birinci aşama, insan duyarlığının doğanın büyüklüğü ve görkemi karşısındaki ezikliğidir. Gökteki yıldızlar veya deniz kıyısındaki kumlar sınırsızlıkları yüzünden insan zihninin onların sayı ve genişlikleri konusunda belirli ve tek bir izlenim alma gücünü aşarlar.

Gözümüzün önünde, ufukta sıralanan dağların *yüceliğinde*, sonsuzluğu içindeki sükûneti, yahut köpüren dalgaları ile denizin *yüceliğinde*, bizi sarsan kavrayan nedir? Kant'a göre, burada bize verilmiş olan şey, anlayış yeteneğimizi aşar. Aslında kendimizi bu görünüşler karşısında tehlike ve güvensizlik içinde duymamız gerekir; Oysa âdeta yükseldiğimizi duyuyoruz. Burada güzellikte olduğu gibi sadece form değil, garip bir şekilde hiçbir formu olmayan, sonsuz ve bilinemez bir şey tüm kaygıları ve tehlike duygusunu bir yana atıp, iç varlığımızı âdeta altüst ederek harekete getirir, dile getirir. Kavranamazlığın *yüceliğinin* bu yaşanmasında hiçbir belli düşünce, hiçbir yasa yoktur. Burada insanın iç varlığı sanki harekete geçip kaynaşmağa başlamıştır. Bu kaynaşmada gerçek bir zıtlık ortaya çıkar : İnsanın güven ve rahatlık arayan duyulara bağlı varlığı için hiçbir şey ifade etmeyen doğanın bu görkemi, insanın iç varlığındaki uyum ve tinsel yetenekler bakımından yüksek bir ereklilik taşır. Bu, tıpkı güzelde olduğu gibi ereksiz bir erekliliktir²¹.

Gördüğümüz gibi, birinci aşamada Kant, duyularımızla kavradığımız doğanın, büyüklüğü ile bizi ezdiğini söylemekte.. Aslında bu ezilmenin nedeni, süjenin bir duyu varlığı olarak sınırlı oluşudur. Oysa doğa, yıldızlı gökyüzü, uçsuz bucaksız denizler ve dağları ile bir büyüklüğü ifade etmekte ve sınırlı bir varlık olan süjeyi ezmektedir. Buradan süjede bir eziklik, doğa karşısında bir küçülme duygusu doğar.

Kant diyor ki : «Denizdeki bir fırtına veya bir selâlenin hızlı akıntısı insan hayalgücünü insan bedeninin gücünün azamî büyüklüğü ile bile ölçülemez bir güçle şaşırır. Bundan ötürü, duyulur bir obje, büyüklüğü ile, hayalgücümüzü başarısızlığa uğratmaya ka-

21 Bkz. H. Heimsoeth Kantın Felsefesi, s. 175-176.

dar zorlar ve yorar»²². Bu düşünceler, Kant'ın *Yüce* duygusu hakkındaki düşüncelerinin ikinci aşamasına neden olur. Bu aşamada süje, doğanın karşısına *sonsuzluk* idesi ile çıkar. Bu *sonsuzluk* idesi karşısında doğanın her büyüklüğü küçülmeğe mahkûm olur. Bu aşamada süje, doğa karşısında onun büyüklüklerini ezerek bir zafer kazanmış olur. Bu, süjede bir sevinç, bir *mutluluk* duygusunun doğmasını sağlar. Süjenin doğayı yenışıyle doğan bu *mutluluk* duygusu, *moral* bir duygudur. Çünkü süje burada doğayı, dnyusal varlığı yenmektedir.

Bundan ötürü, *yücenin* bize sağladığı haz, ilkin *acıya*; sonra *mutluluğa* dayanır. Ve çift tabiatlıdır. *Güzel*, salt estetik bir hazza dayandığı halde, *yücede* ve *yücenin* doğurduğu hazda *moral* bir nitelik vardır.

Nitekim, bu ikinci aşamada Kant, «*Yüce*'nin fethetmiş olduğu hayal gücünün kendini geliştirmeğe çabalarırken, güvence olarak kendi kendisine başvurduğunu» söyler²³. Başka bir deyişle, *yüce* karşısında duyulan yaşantı, doğadaki herhangi bir sayı veya güçten daha büyük olan, insanın *moral saygınlığı* üzerinde, doğal büyüklük izleniminin yarattığı ürküntüden meydana gelir. Demek ki ilkin bir engel, sonra insanın duyular üstü saygınlık ve ödevinin yarattığı hoşlanma duygusunun taşması, yarattığı mutluluk var. Bu yolla moral tavır içersine giren ruhun geniş alanında önce bir gerginlik sonra bir boşalma bir rahatlama oluyor. Kant, «Doğadaki *Yüce* duygusu, bizim bile bile ve yanlış olarak doğanın bir objesine atfettiğimiz, ama aslında kendi kaderimiz için duyduğumuz saygıdır»²⁴ diyor ve devam ediyor, «Ruhlarımızın düşünsel olmayan eğilimi, Okyanusu veya yıldızlı gökleri *yüce* diye adlandırmaktır. Ama içgüdümüzün gerçek içsel anlamı, tinsel bir varlık için duyulan bir saygıdır. Bu tinsel varlık, (yani ikinci aşamadaki süje) doğal varlıkların kendisinde uyandırdığı hayranlık karşısında soğukkanlı ve ruhen yüksek kalabilir». Burada yine Kant'm estetik sferden, açıkça, emsâlsiz saydığı moral sfere geçtiğini görmekteyiz. O'na göre,

22 E. Kuhn History of Aesthetics, s. 339.

23 a.g.e., s. 339.

24 a.g.e., s. 340.

her zaman için *yüce* yaşantısının *ahlâklılığın* bir habercisi olduğunu söyleyebiliriz.

Artık (moralite) *ahlâklılık*, *güzellikten* ayrılmakta ve daha önceleri sahip olduğu önceliği geri almaktadır. Yani Kant, başlangıçta da belirttiğimiz gibi, *güzel*'in alanım, estetiki, ahlâktan kesinlikle ayırıyor. *Yüce* değerine de *iyi* gibi moral sferde yer veriyor.